**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ**

ГИЧ ГАЛИНА МИКОЛАЇВНА

УДК 024 + 023

Професійні настанови бібліотекарів як фактор впливу на формування читацької аудиторії публічних бібліотек

07.00.08 - книгознавство, бібліотекознавство
і бібліографознавство

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ 2001

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Київському національному університеті культури і мистецтв, Міністерство культури і мистецтв України, м. Київ.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, доцент
МЕЙЖИС Ірина Альбертівна,
Миколаївський філіал Національного університету "Києво-Могилянська академія",
професор кафедри політології.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
КОНДРАТЮК Олександр Пантелеймонович,
Інститут педагогіки і психології професійної освіти Академії педагогічних наук,
головний науковий співробітник;

кандидат педагогічних наук, доцент,
МЕДВЕДЄВА Валентина Миколаївна,
Київський національний університет культури і мистецтв,
завідувач кафедри книгознавства і видавничої діяльності.

Провідна установа: Харківська державна академія культури, кафедра бібліотекознавства і бібліографії, м. Харків, Міністерство культури і мистецтв України.

Захист відбудеться "14" червня 2001 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.807.01 у Київському національному університеті культури і мистецтв (01133, м. Київ, вул. Щорса, 36).

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Київського національного університету культури і мистецтв (01133, м. Київ, вул. Щорса

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В останні роки під впливом демократизації суспільного життя суттєво трансформується українська бібліотека. Важливим свідченням цих змін є відродження публічної бібліотеки, яка не випадково стає предметом спеціальних наукових досліджень. З початку 90-х років відвідуваність публічних бібліотек щорічно зростає, тому значний інтерес становлять особливості формування їх читацької аудиторії. Це зумовило увагу фахівців до аналізу факторів, які можуть впливати на цей процес.

Особливий інтерес серед них становлять чинники, що пов'язані з реальною поведінкою читачів і бібліотекарів, тому увага дослідження була зосереджена на соціально-психологічному феномені *настанови* (англ. - attitude, рос. - социальная установка), яку розуміють як психо-фізіологічний стан схильності суб'єкта до певної активності (дій чи їх відсутності).

Аналіз вітчизняного і зарубіжного бібліотекознавства 1920-2000-х років свідчить про окремі спроби дослідити настанови бібліотекарів та читачів. Перші наукові розвідки українського бібліотекознавства з цього питання припадають на 20-ті роки. З 60-х років починається вивчення читацьких інтересів населення, що створило грунт для соціально-психологічного аналізу бібліотечних явищ. В середині 70-х років увага фахівців зосереджується на постатях читача і бібліотекаря як головних складових процесу бібліотечно-інформаційного обслуговування. Наукові розробки 80-90-х років свідчать про сталий інтерес бібліотекознавців до вивчення професії бібліотекаря. Накопичено певний досвід наукового дослідження настанов читачів та бібліотекарів і в зарубіжній практиці.

Ці розробки фахівців частково торкаються теми дослідження, однак ще не було здійснено комплексного вивчення настанов відвідувачів та бібліотекарів, крім того, ці настанови не розглядалися у зв'язку з їх можливим впливом на формування читацької аудиторії публічних бібліотек. Враховуючи теоретичну актуальність проблеми та її значущість для практики бібліотечної роботи, тему дисертаційного дослідження сформульовано таким чином: **"Професійні настанови бібліотекарів як фактор впливу на формування читацької аудиторії публічних бібліотек".**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане у відповідності з планами наукової роботи Київського національного університету культури і мистецтв та його Миколаївського філіалу на кафедрі бібліотекознавства КНУКіМ у межах

комплексного наукового дослідження "Бібліотечна наука, освіта, професія у демократичній Україні".

Мета і завдання дослідження. Мета роботи полягає у визначенні професійних настанов бібліотекарів як фактору впливу на формування читацької аудиторії публічних бібліотек.

Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких **завдань:**

- проаналізувати стан досліджуваної проблеми у вітчизняному і зарубіжному бібліотекознавстві;
- з'ясувати настанови відвідувачів як ставлення їх до бібліотек та бібліотекарів;
- виявити професійні настанови бібліотекарів та студентів бібліотечних спеціальностей як ставлення їх до фахової діяльності;
- розкрити особливості формування аудиторії відвідувачів публічної бібліотеки;
- простежити взаємозв'язок між настановами бібліотекарів та відвідувачів і особливостями структури читацького контингенту публічних бібліотек;
- розробити, обгрунтувати та впровадити у вузівський навчальний процес методику формування професійної настанови майбутніх бібліотекарів.

Об'єкт дослідження - процес формування читацької аудиторії публічних бібліотек, а його **предметом** є вплив на нього професійних настанов бібліотекарів.

Методи дослідження. Для досягнення мети роботи та розв'язання поставлених завдань застосовано взаємодоповнюючі методи: як теоретичні (аналіз бібліотекознавчої літератури), так і емпіричні (спостереження, аналіз матеріалів бібліотечної статистики, опитування з використанням рангової решітки Келлі та методу порівняльних суджень Терстоуна), методи кількісної математичної обробки експериментальних даних. Дослідженням було охоплено 200 відвідувачів публічних бібліотек, 275 бібліотекарів, 235 студентів.

Етапи дослідження. Дослідження проводилось протягом 1996 – 2000 рр. На першому етапі – 1996–1998 рр. - здійснювався аналіз концептуальних підходів до означеної проблеми; аналізувався український та зарубіжний досвід вивчення настанов читачів та бібліотекарів; проводилось опитування з метою вивчення настанов відвідувачів публічних бібліотек і професійних настанов бібліотекарів; аналізувався процес формування та структурування читацької аудиторії публічних бібліотек; започатковано впровадження у навчальний процес викладання дисципліни за вибором студентів "Тренінг професійної настанови бібліотекарів". На другому етапі – 1999 – 2001 рр. – проводилась обробка та систематизація отриманих даних, продовжувався аналіз структури читацького контингенту; удосконалювалась методика соціально-

психологічного тренінгу. Протягом обох етапів дослідження отримані дані були апробовані у доповідях на конференціях і наукових статтях у фахових виданнях.

Дисертаційна робота грунтується на концепціях соціально-психологічного підходу до бібліотечно-інформаційного обслуговування користувачів (І. Мейжис), гуманістичного розуміння професії бібліотекаря як такої, що належить до типу "людина - людина" (А. Чачко), а також на тренінгових методиках набуття професійних умінь та навичок (В. Скнар).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

- порушена, вивчена і науково обгрунтована проблема впливу професійних настанов бібліотекарів на формування читацької аудиторії публічних бібліотек;
- здійснено дослідження настанов читачів, що дозволило виявити наявність позитивного, негативного та невизначеного ставлення людей до бібліотек та бібліотекарів;
- доведено, що настанови людей щодо бібліотек та бібліотекарів впливають як на їх поведінку у бібліотеці, так і на інтенсивність їх відвідувань;
- виявлено професійні настанови бібліотекарів, які підтвердили їх загальну позитивну спрямованість на фахову діяльність;
- засвідчено певну незавершеність професійних настанов студентів;
- встановлено специфічні зв'язки між кількісним і якісним складом читацької аудиторії бібліотек та настановами бібліотекарів і відвідувачів;
- підтверджено вплив професійних настанов бібліотекарів на формування читацької аудиторії публічних бібліотек, який є особливо очевидним при умовному розподілі читацького контингенту бібліотек на групи;
- створена, апробована і впроваджена у практику навчального процесу методика формування та інтеріоризації професійної настанови студентів з використанням методів активного навчання.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці, апробації та впровадженні у навчальний процес методики формування професійної настанови за допомогою методів активного навчання (довідка про впровадження з Київського національного університету культури і мистецтв та його Миколаївського філіалу). Тренінгове навчання апробоване в системі підвищення кваліфікації бібліотекарів на базі Централізованої бібліотечної системи для дорослих м. Миколаєва та Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О. Гмирьова (довідка про впровадження з Центральної бібліотеки м. Миколаєва та з Миколаївської ОУНБ). Автором запропоноване структурування читацької аудиторії, покладене в основу роботи

Централізованої бібліотечної системи м. Миколаєва (довідка про впровадження з Центральної міської бібліотеки). Дисертантом розроблена програма комплексного дослідження "Публічна бібліотека на шляху змін", яке здійснено на базі бібліотек Миколаївської області (довідка про впровадження з Миколаївської ОУНБ).

Основні концептуальні положення, матеріали, результати та рекомендації дослідження можуть бути використані у подальшій теоретичній розробці означеної проблеми, у навчальному процесі вищих і середніх спеціальних навчальних закладів бібліотечно-інформаційного профілю, в системі підвищення кваліфікації бібліотекарів, а також для написання окремих розділів навчальних посібників та методичних рекомендацій.

Особистий внесок здобувача полягає у доборі, аналізі й узагальненні вітчизняного та зарубіжного досвіду вивчення настанов; у вивченні настанов бібліотекарів та відвідувачів; у здійсненні змістовного аналізу процесу формування читацької аудиторії публічних бібліотек і встановленні факту впливу професійних настанов бібліотекарів на цей процес; у виявленні зв'язку між настановами читачів і бібліотекарів та показниками структури читацького контингенту; у обгрунтуванні, розробці та впровадженні у навчальний процес методики формування професійної настанови майбутніх бібліотекарів.

Апробація результатів дисертації. Основні результати і положення дослідження виголошено у виступах на щорічних науково-практичних конференціях Миколаївського філіалу КНУКіМ (1996 - 2001 рр.).

Матеріали дисертації покладені в основу курсу "Бібліотечна психологія", який є профілюючим для спеціалізації "Бібліотечно-інформаційне обслуговування у публічних бібліотеках". Протягом 1995 - 2001 років викладалась вибіркова дисципліна у формі соціально-психологічного тренінгу "Формування професійної настанови бібліотекарів". Головні положення та висновки дисертації можуть використовуватися у навчальних дисциплінах "Інформаційний сервіс" та "Професіологія бібліотечно-інформаційної діяльності".

Публікації. Результати дисертації опубліковані протягом 1996 - 2000 років у 8 одноосібних статтях, із яких: 5 - у фахових виданнях, 1 - програма дослідження, 2 - тези виступів.

Структура дисертації обумовлена її метою, завданнями та логікою дослідження і складається із Вступу, двох розділів, Висновків, Списку використаних джерел та Додатків. Основний текст дисертації становить 185 сторінок друкованого тексту, і включає 16 таблиць. Список використаних джерел містить 204 джерела, із них 4 іноземною мовою (17 стор.). Додатки включають 5 таблиць і тематичний план курсу "Бібліотечна психологія".

Основний зміст роботи

У **Вступі** обгрунтовано актуальність теми дослідження; розкрито зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методи, етапи та концепцію дослідження, розкрито наукову новизну і практичне значення роботи; відображено особистий внесок здобувача та апробацію результатів дисертаційної роботи.

У першому розділі - "Настанови бібліотекарів та відвідувачів бібліотек як предмет дослідження у бібліотекознавстві" - обгрунтовуються концептуальні засади настанови особистості у соціально-психологічному і бібліотекознавчому аспектах; характеризуються її ознаки, риси, функції, структура і особливості; аналізується досвід вивчення настанов читачів і бібліотекарів; розкриваються методика та результати дослідження ставлення читачів до бібліотек та бібліотекарів і ставлення працівників бібліотек до своєї роботи.

Перший підрозділ присвячено аналізу феномену настанови. Це явище було відкрите 1888 р. німецьким психологом Л. Ланге. Загальнопсихологічну теорію настанов на основі численних експериментальних дослідів опрацював Д. Узнадзе та його послідовники. Поряд із найпростішими, зовні неусвідомлюваними чи мало усвідомлюваними настановами особистості функціонують складніші, часом більш-менш усвідомлювані настанови - соціальні, естетичні, етичні, релігійні тощо. Ці "внутрішні" настанови зовні, практично виявляються як ставлення особи до когось або чогось, у тому числі, й до кола обов'язків (сімейних, громадських, професійних). Значущість вивчення цього феномену обумовлена тим, що настанова людини впливає на її поведінку.

Перший та другий параграфи першого підрозділу присвячено історії вивчення настанов відвідувачів бібліотек та професійних настанов бібліотекарів. Було проаналізовано окремі роботи українських, російських та деяких зарубіжних бібліотекознавців, присвячені дослідженню настанов працівників бібліотек і читачів, оскільки аналізувати процес формування аудиторії відвідувачів бібліотек можна лише з урахуванням настанов і тих, хто відвідує ці заклади, і тих, хто в них працює. Здійснений теоретичний аналіз бібліотекознавчих джерел дозволив дійти висновку про недостатню розробку обраної наукової проблеми як у розвиненій галузі читачезнавства, так і у професіології.

У працях українських бібліотекознавців 20-30-х рр. XX ст. - Д. Балики, С.Сірополка, П.Филиповича, Н.Фрідьєвої - було закладено фундамент

майбутнього соціально-психологічного знання про бібліотеку, читачів і бібліотекарів, теоретичні основи всебічного вивчення читачів, а також розпочато дослідження бібліотечної професії. Значимими для вивчення настанов у бібліотекознавстві є праці Є. Хлебцевича та Я. Шафіра. У 30-50-ті рр. соціально-психологічний аналіз явищ бібліотечної дійсності майже не застосовувся.

З 60-х років серед понять бібліотекознавства увагу привертає "читацький інтерес", який стає предметом дискусій, а згодом - наукових досліджень. В. Пілецький, один із засновників соціально-психологічної школи в українському бібліотекознавстві, під читацьким інтересом розумів не лише інтерес до літератури, але й інші матеріальні і духовні інтереси, притаманні читачеві як людині. З того часу практика дослідження читацьких інтересів різних груп відвідувачів залишається постійною в українському бібліотекознавстві, зокрема, у Національній парламентській бібліотеці України (Л. Петрова, З. Савіна, В. Студенкова) та обласних бібліотеках, де діють соціологічні служби.

Дослідження читацьких інтересів різних верств населення сприяли поширенню соціально-психологічного підходу до аналізу бібліотечних явищ. З середини 70-х років увага бібліотекознавців зосереджується на професіологічній проблематиці, що сприяло науковому обгрунтуванню фахової підготовки бібліотекарів. А. Чачко у концепції бібліотечної професіології застосувала соціально-психологічні методики, результатом чого стали узагальнені вимоги до професійно-особистісних рис фахівців наукових бібліотек, а в подальших дослідженнях обгрунтувала положення про людський вимір професії бібліотекаря і належність її до типу "людина - людина".

У 80-х роках соціально-психологічний напрям набуває втілення у дослідженні "Бібліотечна професія: сьогодні і завтра", а з 90-х років цей підхід стає основним у вивченні бібліотекарів як соціально-професійної групи суспільства та соціально-психологічних засад бібліотечного обслуговування. Формування сучасних фахівців-бібліотекознавців і актуалізація соціально-психологічних засад у практиці бібліотечної роботи здійснюються у руслі наукових шкіл В. Пілецького, А. Чачко, І. Мейжис, О. Онищенка та В. Скнар.

Найближче до проблематики професійних настанов підійшли дослідники Р. Трофимова, Ю. Растов, Т. Жданова, які виявляли спрямованість студентів на професію бібліотекаря. О. Грозовська, обгрунтовуючи концепцію суб'єкт-суб'єктної взаємодії працівника бібліотеки і читача у процесі бібліотечно-інформаційного обслуговування, торкнулась настанов студентів. Настанови бібліотекарів у подоланні психологічного бар'єру користувачів перед комп'ютерною технікою вивчала Я. Хіміч.

Досліджені наукові праці лише частково стосуються теми дисертації, однак вони не розкривають настанов відвідувачів та бібліотекарів у зв'язку з процесом формування читацької аудиторії публічних бібліотек. У роботі акцентується, що настанови бібліотекарів та відвідувачів постають не самі по собі як соціально-психологічні явища, а як фактори, що можуть впливати на формування читацької аудиторії публічних бібліотек.

Досвід вивчення настанов відвідувачів та бібліотекарів свідчить про переваження соціологічних методів дослідження. У дисертаційній роботі адаптовані зарубіжні методи: репертуарна решітка Дж. Келлі (J. Kelli) та шкала порівняльних суджень Л. Терстоуна (L.Thurstone). Репертуарна решітка являє собою індивідуально-орієнтований метод особистісної психодіагностики і належить до ідіографічних методів, що дозволяють побачити об'єкт як феноменальне явище у своїй цілісності й унікальності, на відміну від номотетичних, що використовуються для вивчення загального, закономірного. Ці порівняно нові методи були апробовані зарубіжними фахівцями, які протягом 60-80-х років XX ст. вивчали настанови, хоча більшою мірою їх дослідження зосереджувалися на читачеві.

Ставлення відвідувачів до бібліотек та бібліотекарів вивчалось шляхом зіставлення способів поведінки читачів (вибір книг із тих, що повернули читачі або із фонду відкритого доступу; вибір за власним смаком або за рекомендаціями бібліотекаря, вибір будь-якої книги та т. ін) у бібліотеці з певним уявним образом бібліотекаря (молодий бібліотекар; малознайомий бібліотекар; бібліотекар не цікавиться читацькими потребами і надає можливість читачеві діяти самостійно; досвідчений бібліотекар; бібліотекар зацікавлений у задоволенні потреб читача і намагається допомогти; т. ін.), який є притаманним цій людині.

Було опитано представників груп, різних за характером відвідувань: активних, малоактивних, пасивних та "випадкових" (результати подані у другому підрозділі першого розділу дисертації).

Дослідження дозволило дійти таких висновків: ставлення людини до бібліотек та бібліотекарів є досить складним явищем; у кожного відвідувача є своє розуміння бібліотеки, воно формується як на основі уявлень, знань, здобутих з різних джерел інформації (газет, книг, телебачення), так і на підставі власного досвіду спілкування з представниками конкретної бібліотеки. Цей власний досвід формує в людині певні типові способи поведінки у бібліотеці: звертатися за допомогою до бібліотекаря чи ні, шукати книги на книжкових полицях чи за допомогою каталогів, довіряти порадам та рекомендаціям бібліотекаря чи навпаки.

Активні читачі ставляться до бібліотекарів переважно як до знайомих і симпатичних їм людей, яких проте не вважають досвідченими професіоналами; їх загальне ставлення до працівників бібліотек є позитивним. Це підкреслюється манерою поведінки під час вибору книг: вони надають перевагу порадам та рекомендаціям бібліотекарів. Ставлення представників малоактивних і пасивних груп відвідувачів є досить невизначеним, оскільки саме їх відповіді під час опитування були суперечливими (їх поведінка під час вибору книг інколи була протилежною їх ставленню до бібліотекаря). Інше ставлення до бібліотекарів і способи поведінки при виборі книг демонструють ті, хто відвідує бібліотеку епізодично: "випадкові" бачать у бібліотечних працівниках малознайомих їм осіб і вважають їх досить недосвідченими людьми, порадам і рекомендаціям яких не варто довіряти. Їх загальне ставлення є досить негативним, що підкреслюється їх поведінкою при виборі книг: вони більше довіряють власним смакам та уподобанням, а також рекомендаціям друзів та знайомих. Такі відвідувачі вважають, що бібліотекарі не завжди націлені на допомогу користувачам.

Особливо підкреслимо, що представники полярних груп за інтенсивністю відвідувань (активні та "випадкові") продемонстрували подібність як ставлення до бібліотекарів, так і поведінки при виборі книг, на відміну від малоактивних та пасивних користувачів, яким притаманні як різні думки щодо бібліотек та бібліотекарів, так і різні стилі поведінки під час вибору книг. Відмінність у поглядах відвідувачів чітко корелює із структурою читацького контингенту: у кожній бібліотеці є представники різних груп, а ось відсоток їх дуже різний.

Професійні настанови бібліотекарів, як ставлення їх до своєї роботи взагалі і до бібліотечно-інформаційного обслуговування, зокрема, досліджувались за допомогою методу Терстоуна, сутність якого полягає в тому, що опитані за 11-бальною шкалою оцінюють висловлювання, в яких виражено певне ставлення бібліотекаря до своєї роботи. Питальник було побудовано за блочною системою так, щоб кожен блок об'єднував питання відповідних "сюжетів". Подібна класифікація блоків є певною мірою умовною і здійснена, перш за все, в інтересах дослідження такої делікатної сфери, як соціально-психологічна настанова особи.

До першого блоку віднесено судження, які свідчать про позитивну схильність до спілкування із читачами (*подобається можливість спілкування з читачами; подобається, що читачі звертаються за допомогою; просто подобається робота; бажання надавати допомогу при виборі книг*). До другого блоку включені висловлювання, які, на наш погляд, свідчать про певне бажання працювати у бібліотеці, але налаштованість саме на процес обслуговування користувачів тут вже дещо менша (*любов до читання; з*

дитинства подобалось бувати в бібліотеці; подобається працювати з каталогами). До третього блоку увійшли позиції, які надають інформацію про те, що саме приваблює опитуваного у бібліотеці (*колектив бібліотеки; можливість показати читачам свою ерудицію; застосування своїх знань; бажання вступити до бібліотечного вузу; знайомство з новими книгами; можливість взяти собі для читання будь-яку книгу; керівництво колегами і т. ін.*). Настанови другого та третього блоків переконують, що опитувані не проти працювати у бібліотеці, та при цьому їх професійні настанови не можна вважати стійкими. До четвертого блоку включено такі судження, що переконують у відсутності на момент опитування настанови на професію бібліотекаря (*краще працювати в бібліотеці, ніж ніде не працювати; робота в бібліотеці не пов'язана з фізичними зусиллями; не можу знайти іншої роботи; робота для мене - це багаторічна звичка; працюю в бібліотеці, бо боюсь залишитися без роботи і т. ін.*) і навіть про негативну настанову на процес обслуговування (*у бібліотеці мені не завжди хочеться спілкуватися з читачами*).

Головним результатом вивчення професійних настанов є те, що опитані бібліотекарі і студенти складають різні групи. До першої з них належать люди з досить міцними, усталеними в часі позитивними настановами на процес обслуговування читачів, а до другої - респонденти, позитивні настанови яких ще треба сформувати. Третя група опитаних ще перебуває в пошуку, її уявлення про професійні обов'язки бібліотекарів поки досить розмиті і нечіткі. Але це не означає, що ця група респондентів байдужа до своєї професії. У всіх випадках мова йде про різну міру сформованості професійних настанов і переконань, а не про їх відсутність. На загал, тільки досить незначний відсоток опитаних ще не визначився із власними настановами на професію бібліотекаря. Другий висновок: більшість бібліотекарів і студентів вважають допомогу читачам своїм головним професійним обов'язком, а багатьох реципієнтів приваблює у їх професії спілкування з різними людьми. Останній результат - майбутні бібліотекарі добре уявляють переваги та недоліки цього фаху, оскільки не було зафіксовано різких відмінностей між поглядами практиків та студентів.

Одержані відомості підтвердили поширену тезу про те, що до роботи у бібліотеці людей здебільшого приводить любов до книги і читання. Ще одним висновком опитування є такий: наведені рангові місця пріоритетів у професійних настановах окремих бібліотекарів свідчать, що вони віддають перевагу в даний час можливості надавати допомогу не стільки читачам, скільки самим собі. Разом з цим позитивна професійна настанова притаманна більшості опитуваних, а настанова саме на процес бібліотечно-інформаційного обслуговування є меншою.

Аналіз професійних настанов студентів засвідчив, що не всі вони мають позитивну спрямованість на майбутню професію, настанова багатьох опитаних перебуває на початковому етапі становлення. У розумінні суті професійної діяльності більшість респондентів акцентували на любові до книги та читання, тобто студентський загал ще недостатньо усвідомив свої професійні обов'язки як помічників відвідувачів у інформаційному просторі бібліотеки. Водночас, їх фахові цінності здебільшого ще не інтеріоризувалися, тобто не перетворилися на глибокі, внутрішні переконання і не є збудником волі та настановою до дії. Це окреслило проблему розробки методики формування позитивної настанови майбутніх працівників бібліотек.

У другому розділі дисертації - "Процес формування читацької аудиторії публічних бібліотек і вплив на нього професійних настанов бібліотекарів" - здійснено соціально-психологічний аналіз структури читацького контингенту публічних бібліотек для дорослих та виявлено вплив як бібліотекарів, так і відвідувачів на формування аудиторії відвідувачів; проаналізована професійна повсдінка бібліотекарів з точки зору засвоєння ними теоретичних засад "керівництва читанням"; представлено авторську методику і власний досвід формування професійних настанов студентів з використанням тренінгових методик.

Було досліджено читацьку аудиторію 22-х бібліотек Централізованої бібліотечної системи для дорослих м. Миколаєва (перший підрозділ цього розділу). Абоненти публічних бібліотек були розглянуті як макрогрупа, поєднана спільним місцем проживання і членством у абонентському колективі бібліотеки, що обслуговує переважно населення свого мікрорайону. Основою для диференціації читачів, крім соціально-демографічних показників, став рівень сформованості настанови людини щодо бібліотеки як джерела отримання книг або інформації, одним із її зовнішніх виявів є показник кількості відвідувань бібліотеки протягом календарного року.

У контексті аналізу аудиторії відвідувачів використані наступні поняття: 1. Читацька аудиторія - це порівняно стала сукупність індивідів, сформована у процесі їх взаємодії з бібліотекою як джерелом інформації на грунті спільних інформаційних потреб та інтересів. 2. Структурування читацької аудиторії - це розподіл відвідувачів бібліотек за соціально-демографічними ознаками (стать, вік, освіта) та за ознакою інтенсивності відвідувань протягом календарного року. 3. Інтенсивність відвідувань - це кількість відвідувань бібліотеки протягом календарного року (згідно з якою читацька аудиторія поділена на активних (більше 10 відвідувань на рік), малоактивних (7–9 відвідувань), пасивних (4 – 6 відвідувань) і "випадкових" (1–3 відвідування) користувачів).

Виявлено певні закономірності формування читацької аудиторії публічної бібліотеки залежно від віку, статі, освіти її відвідувачів та інтенсивності їх відвідувань. Так, у всіх бібліотеках кількість читачів-жінок більша, ніж читачів-чоловіків. Спостерігаються великі коливання у співвідношенні груп активності: від 3% до 30% - кількість активних відвідувачів у деяких бібліотеках, з одного боку, а з іншого, - від 10% до 80% "випадкових". Наявність таких значних відмінностей свідчить про безперечний вплив професійних настанов бібліотекарів на формування читацької аудиторії публічних бібліотек: різне розуміння сутності своєї роботи взагалі і неоднакове ставлення до обслуговування користувачів позитивно або негативно впливають на формування читацької аудиторії, особливо на показник кількості активних відвідувачів. Це підтверджено даними тривалого вивчення читацької аудиторії публічних бібліотек.

Разом з цим, формування читацької аудиторії бібліотек залежить і від інших факторів: реальних інформаційних потреб населення мікрорайону, що обслуговується публічною бібліотекою; її можливостей задовольняти ці потреби (кількісний та якісний склад фондів, матеріально-технічний стан бібліотеки, оперативність та якість бібліотечно-інформаційного обслуговування); кількості бібліотек у мікрорайоні. Ще одним фактором впливу на процес формування і структурування читацької аудиторії є настанови самих відвідувачів бібліотек. Цей вплив досить очевидний з огляду на те, що у кожній бібліотеці є різні групи користувачів, умовно поділені за ознакою інтенсивності відвідувань бібліотеки.

Виховання позитивних настанов відвідувачів бібліотек є справою складною і довготривалою, оскільки потребує значного часу для їх дослідження. Тому увага була зосереджена на проблемі формування професійних настанов бібліотекарів.

На формування професійних настанов особистості впливають як власний досвід роботи, так і теоретичні знання, здобуті у процесі навчання. Нами проаналізована еволюція поглядів вітчизняних бібліотекознавців 20-90-х рр. XX ст. на теоретичні аспекти проблеми "керівництво читанням" (другий підрозділ другого розділу). Увага до цієї проблеми зумовлена тим, що керівництво читанням протягом багатьох років впливало на ставлення бібліотекарів до своєї професії і визначило професійні настанови більшості працівників публічних бібліотек. Водночас створення в Україні інформаційного суспільства призвело до зміни соціальних функцій публічних бібліотек, що об'єктивно вимагає визначення нових правил професійної поведінки фахівців бібліотечно-інформаційної сфери, яка має бути спрямованою, на наш погляд, на допомогу користувачеві у інформаційному просторі бібліотеки.

Сформувати правильну професійну поведінку можна за допомогою тренінгових методик. Застосування тренінгового навчання майбутніх бібліотекарів у вищій школі України перебуває на початковій стадії, бо більшість запропонованих різними авторами методик розраховані переважно на підвищення кваліфікації працівників бібліотек, а в навчальних планах бібліотечно-інформаційних спеціальностей такий курс відсутній.

У дисертації розроблено, обгрунтовано і впроваджено у практику вищої бібліотечно-інформаційної освіти тренінгову методику формування позитивної професійної настанови бібліотекарів як форму активного організаційно-дидактичного навчання (третій підрозділ даного розділу). Визначення форм та методів практичного соціально-психологічного навчання потребує вирішення ряду специфічних завдань: визначення професійних знань, умінь та навичок, потрібних бібліотекареві для ефективного бібліотечно-інформаційного обслуговування користувачів; вибір тренінгових методик та співвідношення в них пізнавального, афективного та поведінкового компонентів; створення такої програми навчання, яка б відповідала його завданням та власним можливостям викладача як керівника тренінгової групи.

Основою запропонованої методики є тренінг умінь, якому притаманна чітка навчальна спрямованість, але для практичного набуття професійних умінь і навичок застосовуються вправи і процедури інших тренінгових методик. Визначено мету, завдання, форми та методи соціально-психологічного тренінгу професійних умінь та навичок; наводяться методичні рекомендації щодо комплектування груп тренінгу. Особлива увага звернена на принципи тренінгового навчання: спілкування "тут і тепер", персоніфікація висловлювань; наголошування мови почуттів; активність; довірче спілкування та конфіденційність; дотримання цих принципів є обов'язковим, оскільки від цього залежить ефективність тренінгової методики. Авторський метод спрямований на формування конативного, поведінкового рівня діяльності, оскільки дослідження настанов студентів засвідчило наявність позитивної системи професійних пріоритетів на когнітивному (інтелектуально-теоретичному) рівні. Під час навчання у тренінговій групі студенти набувають умінь та навичок професійного спілкування, що сприяє формуванню їх позитивної настанови як на професію бібліотекаря, так і на бібліотечно-інформаційне обслуговування. Практичні вправи тренінгу допомагають студентові оволодіти основними професійними комунікативними уміннями і навичками.

Важливість застосування тренінгових методик для навчання майбутніх бібліотекарів обумовлена тим, що за рахунок залучення до навчального процесу методів соціально-психологічного навчання активізується їх емоційно-

мотиваційна сфера. Це є головною умовою ефективного формування готовності студентів до обслуговування користувачів та виховання їх спрямованості на цю діяльність.

Оскільки ефективність діяльності тренінгової групи найбільше залежить від її керівника (викладача), особлива увага звернена на правила його поведінки під час соціально-психологічного навчання; також детально розкрито методику проведення тренінгових занять, оскільки тренінг є досить специфічним методом навчання.

До участі у тренінгових групах було залучено студентів денної та заочної форм навчання факультету документознавства і бібліотечно-інформаційних систем Миколаївського філіалу КНУКіМ. Результати впровадження тренінгової методики підтвердили, що позитивна професійна настанова у більшості студентів може бути сформована у навчальному процесі (досвід цієї роботи представлено у четвертому підрозділі другого розділу). Практика застосування соціально-психологічного тренінгу дозволяє стверджувати, що професійна настанова суттєво залежить від рівня розвитку виявлених психолого-педагогічних чинників: рівня сформованості мотиваційно-ціннісної сфери (ставлення до професії бібліотекаря, усвідомлення значущості професійних знань); рівня сформованості змісту навчання (його структурованості, усвідомленості, чіткості); рівня організації операційно-діяльнісного компоненту (застосування методів активної навчальної діяльності, визначення необхідних професійних психолого-педагогічних умінь та навичок, методичного забезпечення навчання). Досвід впровадження тренінгу свідчить, що зміни у характері професійних настанов студентів значною мірою детермінуються мотиваційними факторами: достатнім рівнем інформованості про бібліотечно-інформаційне обслуговування, їх активною участю у ділових іграх та рольових ситуаціях. Практика тренінгу переконує, що настанова на обслуговування читачів не є притаманною всім студентам, оскільки серед них обов'язково є люди (хоча відсоток їх досить незначний), яким взагалі не бажано працювати у відділах обслуговування.

Впровадження тренінгу є важливим тому, що його основним соціальним призначенням є вплив на розвиток настанов та набуття умінь і досвіду міжособистісного професійного спілкування (Л. Петровська). Тренінг як активне соціально-психологічне навчання майбутніх бібліотекарів повинен стати обов'язковою складовою вузівської підготовки фахівців бібліотечно-інформаційної сфери.

ВИСНОВКИ

У вітчизняних бібліотекознавчих дослідженнях останніх років вагоме місце посідає соціально-психологічна проблематика, що має у бібліотекознавстві певну традицію. Особливо важливим є дослідження поведінки людей у бібліотеках. Одним із факторів впливу на поведінку читачів та бібліотекарів у ситуаціях бібліотечно-інформаційного обслуговування є явище "настанови". Вивчення цього соціально-психологічного феномену дозволяє краще зрозуміти специфіку формування читацької аудиторії бібліотек. Проведене дослідження дозволило зробити такі узагальнюючі висновки:

1. Вивчення настанов бібліотекарів та читачів є перспективним напрямом соціально-психологічних бібліотекознавчих досліджень. Аналіз теоретичних досліджень з обраної теми виявив її важливість для подальшого розвитку вітчизняної теорії бібліотечно-інформаційного обслуговування. У таких дослідженнях доцільним є застосування соціально-психологічних методів, хоч не виключаються й соціологічні (переважно різного роду шкали).

2. У кожної людини є своє бачення і розуміння бібліотеки, сформоване як на основі уявлень та знань, одержаних з різноманітних джерел інформації (газет, книг, радіо, телебачення), так і на основі власного досвіду спілкування з представниками конкретної бібліотечної установи. З іншого боку, цей же власний досвід формує в людині певні типові способи поведінки у бібліотеці: звертатися за допомогою до бібліотекаря чи ні, є сенс шукати книги на книжкових полицях чи за допомогою каталогів, довіряти порадам та рекомендаціям бібліотекаря чи навпаки.

Дослідженням виявлено позитивні, негативні і невизначені настанови відвідувачів публічних бібліотек щодо бібліотеки та бібліотекаря. Позитивні настанови притаманніші читачам, які активно відвідують бібліотеки, і, як наслідок, мають налагоджені стосунки з бібліотекарями. Вони не тільки з більшою повагою ставляться до бібліотекарів, а й підкреслюють це своєю поведінкою під час вибору книг. Читачам, які епізодично відвідують бібліотеку, притаманні настанови, які можна охарактеризувати як певною мірою негативні. Це виявляється у їх поводженні під час вибору книг: воно відрізняється від поведінки активних відвідувачів в аналогічних ситуаціях і характеризується проявами певної недовіри до бібліотекарів як до професіоналів, здатних допомогти читачеві. Представники малоактивних та пасивних груп відвідувачів переважно не мають чітко визначених настанов на бібліотеки (ні позитивних, ні негативних): їх ставлення характеризується як досить невизначене, а поведінка при виборі книг лише підкреслює це.

3. Дослідження професійних настанов бібліотекарів та студентів засвідчило наявність у них позитивного ставлення до своєї професії: вони вважають допомогу читачам своїм головним професійним обов'язком, багатьох

приваблює можливість надавати допомогу читачам і спілкуватися з ними. Серед практиків і майбутніх бібліотекарів є респонденти з досить міцними, стабільними позитивними професійними настановами, а є й такі, позитивні настанови яких ще треба формувати. Інша група опитаних перебуває у стані пошуку, її уявлення про професійні обов'язки ще досить розмиті, нечіткі. Разом з тим настанови студентів на майбутню професію здебільшого ще не інтеріоризувалися, тобто не переросли у глибокі внутрішні переконання і настанову до дії.

4. Формування читацької аудиторії бібліотек залежить від багатьох факторів: як зовнішніх, так і внутрішніх. До зовнішніх чинників відносяться такі: потреби суспільства в цілому і окремих його представників у документах і інформації, які не можуть бути задоволеними без звернення до бібліотек; можливості бібліотек як соціальних інституцій у задоволенні інформаційних потреб (кількісний та якісний склад фондів бібліотек, рівень обслуговування користувачів, стан матеріально-технічного забезпечення бібліотечно-інформаційних закладів); кількість бібліотек у районі місцепроживання абонентів. До внутрішніх чинників відносяться: ставлення людей до бібліотек та бібліотекарів; професійна поведінка бібліотекарів, яка виражається не тільки в знаннях, уміннях та навичках бібліотечних працівників, але і в їх спрямованості на процес обслуговування користувачів бібліотек; умови, які створили працівники бібліотек для відвідувачів у бібліотечно-інформаційних закладах.

Реальне відвідування бібліотеки, безперечно, пов'язане з наявністю потреби у користуванні нею, яка найчастіше обумовлена навчанням або професійною діяльністю особистості, тобто необхідністю звернення до бібліотек як джерел здобуття інформації.

5. Професійні настанови бібліотечних працівників є досить вагомим фактором впливу на процес формування читацької аудиторії публічних бібліотек. Це підтверджено даними про структурування аудиторії відвідувачів публічних бібліотек, але найбільше цей вплив виявляється в умовному поділі читацьких груп за інтенсивністю їх відвідувань.

6. Ефективність впливу професійних настанов бібліотекарів на процес структурування читацької аудиторії потребує розробки досконалих методик формування професійних настанов майбутніх бібліотечних працівників, оскільки характер спрямованості студентів на майбутню професію залежить від обсягу і грунтовності знань, умінь та навичок, набутих у навчальному закладі.

Результати застосування розробленої і впровадженої у практику вищої бібліотечно-інформаційної освіти тренінгової методики формування позитивної професійної настанови майбутніх бібліотекарів переконують, що участь у

тренінгових заняттях надає студентові можливість свідомо оцінити свій професійний вибір, замислитися над своєю майбутньою професійною поведінкою. Практичне соціально-психологічне навчання формує таку поведінку майбутніх фахівців бібліотечно-інформаційної справи, яка сприятиме більш активному залученню людей до користування бібліотеками.

Результати дослідження не вичерпують всіх аспектів окресленої проблеми. Подальший розвиток бібліотекознавчих соціально-психологічних досліджень потребує розкриття теоретичних і практичних аспектів фахової підготовки спеціалістів бібліотечно-інформаційної сфери у світлі вимог гуманістичної парадигми.

Основні здобутки дисертації представлені у таких наукових публікаціях:

1. Гич Г.М. Тренінгове навчання студентів бібліотечно-інформаційних спеціалізацій // Творча особистість вчителя: Проблеми теорії і практики: Зб. наук. праць / Редкол.: Н.В.Гузій (відп. ред.) та ін.- К.:НПУ, 1999.-С.200 - 206.
2. Гич Г.М. Професійні установки бібліотекарів. Досвід вивчення // Вісник Книжкової палати.- 1999.- № 4 . - С. 5 - 7.
3. Гич Г.М. Читацька аудиторія сучасної публічної бібліотеки // Вісник Книжкової палати.- 1999.- № 8 .- С. 5 - 8 .
4. Гич Г.М. Проблема соціальної установки в українському бібліотекознавстві // Бібліотечна планета. - 2000. - № 1. - С. 24 - 27.
5. Гич Г.М. Формування позитивної установки студентів на процес бібліотечно-інформаційного обслуговування // Наукові записки КНУКіМ. Сер. «Педагогіка», № 2. - К., 2000. - С. 4 - 10 .
6. Публічна бібліотека на шляху оновлення: Програма досл. / Скл. Г.М. Гич / Миколаївська ОУНБ. - Миколаїв, 1997. - 12 с.
7. Гич Г.М. Соціальні установки бібліотекарів як проблема бібліотекознавчих досліджень // Питання культури півдня України: Наук. записки: Зб. наук. матер. XXIII конф. викл. та аспір. МФ КНУКіМ. - Миколаїв, 1998. - С. 299 - 303.
8. Гич Г.М. Комунікативна компетентність майбутніх бібліотекарів як умова ефективного спілкування бібліотечних працівників з читачами публічних бібліотек // Розвиток іноетнічних культур у контексті української культури півдня України: Тези доп. XXII наук.- практ. конф. -Миколаїв,1996.-С.21-22.

АНОТАЦІЯ

Гич Г.М. Професійні настанови бібліотекарів як фактор впливу на формування читацької аудиторії публічних бібліотек. - Рукопис.

Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 07.00.08 - Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографознавство. Київський національний університет культури і мистецтв Міністерства культури і мистецтв України. - Київ, 2001.

Дисертацію присвячено проблемі впливу настанов бібліотекарів на формування читацької аудиторії публічних бібліотек. В дисертації теоретично обгрунтована і експериментально доведена наявність взаємовпливу настанов читачів і бібліотечних працівників на процес формування та структурування читацької аудиторії публічних бібліотек за різними критеріями, основним з яких є критерій інтенсивності відвідувань бібліотеки читачами. Досліджено бібліотекознавчу літературу, що розкриває вітчизняний та зарубіжний досвід вивчення настанов відвідувачів та бібліотекарів. Проведено емпіричне дослідження настанов відвідувачів щодо бібліотек та бібліотекарів, а також професійних настанов бібліотечних працівників та студентів бібліотечно-інформаційних спеціальностей. Автором здійснено детальний соціально-психологічний аналіз процесу формування та структурування читацької аудиторії публічних бібліотек. Обгрунтовано, розроблено і впроваджено у практику вищої бібліотечно-інформаційної освіти практичне соціально-психологічне навчання майбутніх бібліотекарів з метою формування позитивних професійних настанов.

Ключові слова: настанова на бібліотеку, читацька аудиторія, професійна настанова бібліотекарів, формування професійної настанови.

ANNOTATION

Cych Galina M. Librarians' professional tenets as an influential factor onto the formation or public libraries readers audienct. - The manuscript.

Thesis on competing a scientific degree of the candidate of pedagogical sciences by speciality 07.00.08 - Book Science, Library Science, Bibliography Science. Kyiv National University of Culture and Arts, Ministry of Culture and Arts of Ukraine. - Kyiv, 2001.

The thesis is devoted to the problem of librarians' tenets influence onto the formation of public libraries readers audience. The existence of readers and librarians tenets mutual influence onto the process of formation and structuring the public libraries readers audience by different criteria, the leading of which is the criterion of the audience's attendance intensity, has been theoretically substantiated and experimentally proved in the thesis. The library studies literature, where national and foreign experience of investigating readers and librarians tenets is discovered,

has been examined. The empirical research of readers' tenets concerning libraries and librarians, and also professional tenets by librarians and library and informational studies students has been provided. The author has realized detailed social and psychological analysis of the process of formation and structuring the public libraries readers' audience. The applied social and psychological training for prospective librarians aiming at forming positive professional tenets has been grounded, worked out, and put into practical activity.

Key words: tenet onto the library, readers audience, librarians' professional tenets, formation of a professional tenet.

АННОТАЦИЯ

Гич Г.Н. Профессиональные установки библиотекарей как фактор влияния на формирование читательской аудитории публичных библиотек. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 07.00.08 - Книговедение, библиотековедение и библиографоведение. Киевский национальный университет культуры и искусств Министерства культуры и искусств Украины. - Киев, 2001.

Диссертация посвящена проблеме влияния профессиональных установок библиотекарей на формирование читательской аудитории публичных библиотек. В исследовании теоретически обосновано и экспериментально подтверждено взаимовлияние профессиональных установок библиотекарей и установок читателей на формирование читательской аудитории публичных библиотек.

В первом разделе диссертации - "Установки читателей и библиотекарей как предмет исследования в библиотековедении" - автором анализируется предмет исследования (подраздел 1.1.1 "Установки людей как теоретическое понятие"). В подразделе 1.1 "Состояние исследования установок в отечественном и зарубежном библиотековедении" осуществлен анализ библиотековедческой литературы 1920-2000-х годов, в которой представлен отечественный и зарубежный опыт изучения установок читателей и библиотечных работников. В подразделе 1.2 представлены результаты изучения установок посетителей как отношения к библиотекам и библиотекарям (с использованием репертуарной решетки Дж. Келли). В подразделе 1.3 описаны результаты изучения профессиональных установок библиотекарей как отношения их к своей работе (с использованием шкалы сравнительных суждений Л. Тёрстоуна).

Исследованием установлено положительное, отрицательное и неопределенное отношение пользователей к библиотекам и их работникам. Положительные установки больше присущи читателям, активно посещающим библиотеки (более 10 раз в году) и имеющим более налаженные взаимоотношения с библиотекарями. Представители малоактивных (7-9 посещений) и пассивных (4-6 посещений) групп посетителей преимущественно не имеют четко определенных установок - ни положительных, ни отрицательных. Читателям, эпизодически посещающим библиотеку (1-3 посещения), присущи отрицательные установки, а их поведение характеризуется определенным недоверием к библиотекарям как к профессионалам, способным помочь.

Изучение профессиональных установок библиотекарей свидетельствует о направленности на профессию библиотекаря, о желании оказывать читателям профессиональную помощь. Позитивная профессиональная установка находит отражение в данных о структурировании читательской аудитории публичных библиотек.

Во втором разделе - "Процесс формирования читательской аудитории публичной библиотеки и влияние на него профессиональных установок библиотекарей" - раскрыты закономерности и специфика структурирования аудитории посетителей; представлена методика формирования положительных профессиональных установок будущих библиотекарей.

Исследование основывается на опыте изучения закономерностей и специфики формирования и структурирования читательской аудитории в связи с различными параметрами, основным из которых является интенсивность посещений читателем библиотеки на протяжении календарного года (подраздел 2.1 "Социально-психологический анализ структуры читательского контингента публичных библиотек").

В диссертации доказано влияние профессиональных установок библиотекарей на процесс как формирования, так и структурирования аудитории посетителей публичных библиотек (подраздел 2.1.2 "Влияние профессиональных установок библиотекарей на структурирование читательской аудитории"). Профессиональные установки библиотечных работников оказывают положительное или отрицательное влияние на структуру читательского контингента, которое наиболее сильно обнаруживается при условном делении читательских групп по интенсивности посещений читателями публичных библиотек.

Профессиональное поведение библиотекарей рассматривается как результат усвоения теоретических положений "руководства чтением",

оказавшего определенное влияние на формирование отношения библиотекарей к своей профессии и обслуживанию посетителей библиотек (подраздел 2.2).

Характер выявленных профессиональных установок студентов свидетельствует об их положительной направленности на будущую профессию. При этом их установки большей частью еще не интериоризировались, то есть не стали глубокими внутренними убеждениями и не являются установкой к действию. Это определило задачу создания методики формирования позитивной профессиональной установки, реализованную через разработку и апробацию практического социально-психологического обучения (подраздел 2.3 "Психолого-педагогические основы формирования профессиональных установок будущих библиотекарей"). Такое обучение внедрено в учебный процесс (Киевский национальный университет культуры и искусств и его Николаевский филиал) и систему повышения квалификации библиотекарей Николаевской области (подраздел 2.4 "Опыт формирования профессиональных установок студентов библиотечно-информационных факультетов с использованием тренинговых методик"). Тренинговое обучение позволяет сформировать профессиональную установку большинства студентов на профессию библиотекаря и процесс обслуживания посетителей библиотек.

Ключевые слова: установка на библиотеку, читательская аудитория, профессиональная установка библиотекарей, формирование профессиональной установки.

Підписано до друку 05.11.2001 *Формат 60х90/16*
Замовлення №321 *Наклад 100 прим.*
Друк офсетний. Папір офсетний.
Умовн. друк. арк. 1.0.Обл. вид. арк.0.9
Друкарня КНУКіМ

01133, Київ. вул.Чигоріна,14.